

Тесленко В. В., доктор педагогічних наук,
доцент, професор кафедри педагогіки та методики
початкового навчання НПУ імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ДИТИНИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЯК ОБ'ЄКТА Й СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

Своєрідність сучасного етапу розвитку української держави, демократичні перетворення, які відбуваються, супроводжуються трансформацією суспільного життя, змінами в соціальній сфері. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті вдосконалення системи освіти й виховання відповідно до принципів гуманізації та індивідуалізації передбачає максимальне врахування особистісних та психофізичних особливостей дітей і створення таких умов освіти, які б сприяли своєчасному й повноцінному розвитку всіх сторін особистості дитини та її успішному навчанню. У цьому контексті актуальною проблемою сучасної української педагогічної теорії і практики є соціально-педагогічна підтримка дітей з обмеженими можливостями в процесі їхньої реабілітації та соціальної адаптації.

Важливість цього завдання в наш час зумовлюється посиленням тенденції до зростання кількості дітей, які мають різні порушення фізичного та нервово-психічного здоров'я. Звернення широкої громадськості (учених, педагогів, громадських діячів та ін.) до цієї проблеми пов'язано з тим, що діти з обмеженими можливостями розвитку в умовах українського демократичного суспільства не повинні залишатися на узбіччі соціально-культурних процесів, економічного життя суспільства, системи людських взаємин. Вони мають такі ж самі права і свободи, як і інші члени суспільства, і тому повинні володіти необхідним життєвим досвідом, сприймати, оцінювати, творчо використовувати матеріальні й духовні надбання українського народу.

Необхідність надання дітям з обмеженими можливостями рівних прав в одержанні освіти та соціальної адаптації в суспільстві знаходять підтвердження в таких документах міжнародного стандарту, як „Конвенція ООН про права дитини”, „Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей”. Відповідні документи, у яких визначена пріоритетність інтересів дітей (у тому числі й дітей з обмеженими можливостями розвитку), прийняті в Україні: Конституція України, Національна програма „Діти України”, Закон України „Про освіту”, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти тощо. Процес приєднання України до світового досвіду реабілітації та соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями розвитку триває. Україна як суверенна держава взяла на себе конкретні зобов’язання щодо реалізації на практиці конституційних прав дітей цієї категорії.

Прийняті в Україні документи та діяльність щодо їх практичної реалізації значно розширюють можливості диференціації та індивідуалізації освіти, реабілітації й соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями. Але ситуація ускладнюється тим, що існуюча державна система, яка діє через мережу спеціальних закладів різного типу, охоплює всього біля 20 відсотків дітей з обмеженими можливостями, залишаючись, хоч і оновленою, але все ж системою закритого типу, що значно знижує її соціалізуюче значення. Звідси виникає потреба впровадження на практиці ефективних форм реабілітації та соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями розвитку за рахунок використання зростаючого соціально-економічного та педагогічного потенціалу Української держави. Ці форми повинні мати характер соціально-педагогічної підтримки та задовольняти потреби значної частини дітей, які мають певні психофізичні вади.

В умовах розбудови українського демократичного суспільства знаходить широку громадську підтримку думка про те, що вирішення проблеми реабілітації та соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями розвитку - це турбота не тільки педагогів, а й усієї громадськості. Діти з обмеженими

можливостями розвитку не повинні бути ізольовані від суспільства, а, навпаки, жити, навчатися й виховуватися вдома, у навчальних закладах відкритого типу, активно спілкуватися зі своїми однолітками, членами родини, одержувати всіляку допомогу та підтримку від громадськості, підприємств, закладів, організацій тощо. У дітей з обмеженими можливостями розвитку виникає проблема особливих освітніх потреб, які у світовій педагогічній науці й практиці визначаються як стійкі утруднення дитини, що з'являються в освітньому процесі через невідповідності темпу навчального навантаження, умов навчання індивідуально-типологічних властивостей дитини. Це ускладнює реабілітацію та соціальну адаптацію дітей з вадами розвитку, тому виникає необхідність у більш широкій соціально- педагогічній підтримці.

Незважаючи на те, що проблема соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями розвитку є відносно новою для нашої країни, її розробка ведеться не на порожньому місці. На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях висвітлено теоретичні концепції, класифікації, відокремлено основні групи дітей, які потребують створення особливих умов у процесі їхньої реабілітації та соціальної адаптації (І. Бех, В. Бондар, Т. Власова, В. Засенко, В. Кащенко, В. Лубовський, Є. Мастюкова, В. Синьов, В. Тесленко, О. Хохліна, М. Шеремет, М. Ярмаченко); зміст та особливості навчання, підготовка до життя дітей з обмеженими можливостями (Т. Білоус, І. Дмитрієва, В. Золотоверх, І. Ковшова, В. Липа, Л. Одинченко, В. Тарасун); організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими можливостями (І. Іванова, Ляшенко, О. Молчан); проблема педагогічної підтримки як компонента гуманістичної теорії виховання в межах міждисциплінарного підходу (М. Альошина, О. Асмолов, А. Волкова, О. Газман, В. Грицюк, А. Мудрик, С. Подмазін, Л. Сергієнко, Є. Ямбург); технології соціально- педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Савченко, С.Харченко) [2].

Теоретичний аналіз суттєвих характеристик соціально-педагогічної підтримки з позицій досягнення мети - усунення перешкод, які не дозволяють

успішно самотійно просуватися дитині вперед у своєму саморозвитку - дозволяє диференціювати три типи таких перешкод. Перший тип - це суб'єктивні (особистісні) перешкоди, які можна зрозуміти як ті, що переживає дитина, недостатність (фізичного, психічного розвитку, знання, досвіду, засобів діяльності) для досягнення необхідного результату. Другий тип - це соціальні перешкоди. Вони зумовлені негативним ставленням суспільства до дітей з фізичними дефектами, проблемами спілкування, низьким соціальним статусом. Третій тип - це матеріальні перешкоди, пов'язані з відсутністю достатньої матеріальної та ресурсної бази для створення й функціонування програм, проектів, закладів реабілітації та слабкою адресною матеріальною підтримкою сімей дітей з обмеженими можливостями. Подолання цих перешкод і становить специфічні завдання соціально-педагогічної підтримки.

Розроблені в сучасній педагогічній науці принципи забезпечення педагогічної підтримки та етапи її здійснення при їх змістовному розгляді призводять до однозначного висновку про те, що соціально-педагогічна підтримка можлива та може здійснюватися тільки в тих випадках, коли є сприяння, супровід, співробітництво, що сприяють саморозвитку, самодіяльності, самоідентифікації, самопізнанню, самовизначенню, самореалізації особистості дитини з обмеженими можливостями.

Зміна суспільного ставлення до проблем дітей з обмеженими можливостями, визнання їх здатності до повноцінного соціального функціонування, незалежного способу життя об'єктивно призвели до підвищення ролі не тільки фахівців корекційної педагогіки, але й соціальних педагогів, тобто професійна діяльність у цьому напрямі все більше набуває міждисциплінарного характеру. У цьому зв'язку соціально-педагогічна діяльність з підтримки дітей з обмеженими можливостями - це безперервний педагогічно організований процес соціального виховання з урахуванням специфіки розвитку особистості дитини з особливими потребами на різних вікових етапах, у різних прошарках суспільства та за участю всіх соціальних інститутів і всіх суб'єктів виховання та соціальної допомоги.

Усебічний аналіз різних наукових підходів до професійної діяльності з дітьми, які мають особливі потреби як з позицій соціальної педагогіки, так і суміжних наук, вивчення таких феноменів, як педагогічна підтримка, педагогічна допомога, педагогічний супровід дозволили визначити, що соціально-педагогічна підтримка дітей з обмеженими можливостями - це особливий вид соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у виявленні, визначенні та вирішенні проблем дитини з метою реалізації її прав на повноцінний розвиток і яка ґрунтується на індивідуально орієнтованій допомозі та співробітництві в її життєвому самовизначенні [1].

З позицій сучасної педагогічної науки для повноцінного формування дитини з обмеженими можливостями вже недостатньо забезпечити тільки функцію адаптації. Не менш важливим завданням є формування в неї здатності змінювати себе разом із суспільством, у якому вона живе, стати активним суб'єктом самозміни. Завдання соціальних педагогів, батьків, усієї педагогічної підтримки полягає в тому, щоб примусити дитину повірити у власні сили й тим самим стати суб'єктом власного життя.

Вибір суб'єктності як основного особистісного утворення дитини з обмеженими можливостями обумовлений кількома причинами. По-перше, у сучасній науці суб'єктність визначається як ядро культури людини, по-друге, у філософії під суб'єктом розуміється активно діюча людина, яка має свідомість і волю, протистоїть викликам зовнішнього світу, що для таких дітей є якісною характеристикою; по-третє, з позицій сучасної педагогіки ріст суб'єктності дитини в педагогічному процесі все частіше визнається основним його виховним результатом; по-четверте, коли йдеться про дітей з обмеженими можливостями, педагог повинен виходити з необхідності розвитку в них якостей, які допомагають реалізувати себе не тільки як істоту, здатну повноцінно жити в суспільстві, але і як неповторну індивідуальність зі специфічними запитами й способами соціальної самореалізації; по-п'яте, діти з обмеженими можливостями особливо потребують формування в них таких умінь, як; побудова індивідуального способу життя; вибір оптимального режиму інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень; здатність до

адекватної реакції на незгоди й удачі; визначення прийняттого типу трудової діяльності й форм проведення вільного часу; формування бережного ставлення до людей. З позицій соціальної педагогіки метою їхнього життя повинна стати не штучно створена програма, а саме життя, тобто сам процес життя в специфічних обмежених умовах.

Дослідження показало, що педагогічна підтримка, навіть якщо вона спрямована на розв'язання окремих і ситуативних проблем дитини з обмеженими можливостями, у кінцевому підсумку сприяє формуванню її суб'єктної позиції.

Виділено такі ознаки суб'єктності дітей з обмеженими можливостями:

1. здатність дитини виходити за межі репродуктивного мислення й діяльності з прагненням до творчого відтворення отриманих знань з урахуванням власних об'єктивних можливостей;

2. високий рівень оволодіння основами різноманітних видів діяльності, у тому числі пов'язаних із забезпеченням своїх специфічних потреб;

3. свідоме й доброзичливе сприйняття педагогічної підтримки як найважливішого чинника особистісного розвитку;

4. розвинуте почуття власної гідності, значущості себе для батьків, колективу, адекватне усвідомлення власної ролі в сім'ї й колективі;

5. здатність самостійно коригувати власну поведінку, уміння керувати настроєм, емоціями, адекватно, з поправкою на об'єктивні причини оцінювати результати власної діяльності;

6. уміння оперативно вносити корективи у власні плани залежно від стану здоров'я й інших об'єктивних чинників;

7. уміння рефлексувати власні вчинки, результати діяльності й спілкування, вносити позитивні корективи в стосунки з оточуючими;

8. усвідомлення неповторності й самобутності своєї особистості та власного життя як найвищої цінності, незважаючи на хворобу й стан здоров'я;

9. спрямованість діяльності й спілкування на включення механізмів самовиховання, самоконтролю, самореалізації в конкретних специфічних умовах;

10. наявність позитивної динаміки суб'єктності залежно від віку [3].

Ці ознаки характеризують у своїй сукупності досягнення дітьми з обмеженими можливостями того чи іншого рівня життєвої компетентності.

До категорій дітей з обмеженими можливостями як об'єктів і суб'єктів соціально-педагогічної підтримки відносимо дітей: із затримкою психічного розвитку (ЗПР), з розумовою відсталістю, з порушенням мовлення, з порушенням зору, із синдромом аутизму й аутистичних рис особистості, з порушенням функцій опорно-рухового апарата, зі складними порушеннями розвитку та з порушеним поведінням [4, с.106].

Усі вказані вище категорії дітей з обмеженими можливостями мають поряд зі специфічними клінічними особливостями й загальні особливості соціально-педагогічного плану, що відображають останній етап еволюції в галузі теорії й історії соціальної педагогіки в поглядах на дітей з обмеженими можливостями: від рівних прав до рівних можливостей; від «інституалізації» й «диференціації» до інтеграції.

Література:

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ.высш.учеб.заведений. – М.:Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с.

2. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук.пр. – № 1(3). – К., 2004.

3. Соціальна реабілітація з обмеженою дієдатністю / Укр.держ.центр соц. служб для молоді/Під ред.С.В.Толстоухової, І.М.Пінчука. – К.: УДЦССМ, 2000. – 183 с.

4. Тесленко В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Тесленко Валентин Вікторович; Луган. нац. пед.ун-т ім.Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – 507 с.